
KİTABİYAT / BOOK REVIEW

Osmanlı Belgelerinde Iğdır, haz. Mehmet Güneş vd., Kahramanmaraş: Yedikalem Yayınları, 2017, 251 s.

Hazırlayan

MEHMET GÜNEŞ^a

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu sınırında bulunan ve kuzeyde Ermenistan, kuzeydoğuda Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, doğuda İran'la; ülke sınırları içinde ise güneydoğuda Ağrı, kuzeybatıda Kars, batıda Erzurum illeriyle komşu olan Iğdır'ın tarihi ve sosyal durumu, coğrafyasında olduğu gibi büyük önem ve çeşitlilik arz etmektedir. Bu kadar önemli özelliklere sahip bir bölge, birçok popüler ve akademik çalışmaya konu olmuş ve olma potansiyeli taşımaktadır. Bölgenin tarihi hakkında hazırlanan ve 2017 senesinin sonlarında

^a Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
mehmet.gunes@igdir.edu.tr

tamamlanan bir proje çalışmasında irdelenen Iğdır ile ilgili önemli veriler ve tespitler ortaya konulmuştur. Iğdır Üniversitesi'nin Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi'nin desteğiyle proje yürütücüsü Doç. Dr. Mehmet Güneş ile yardımcı araştırmacılar Öğretim Görevlisi Arslantürk Akyıldız ve Yrd. Doç. Dr. Murat Keklik tarafından meydana getirilen ve kitap olarak yayın dünyasına kazandırılan bu projede hem Iğdır ile yakın çevresi farklı yönleriyle ve tarihiyle birlikte ele alınmış hem de Osmanlı döneminde Iğdır'ın durumu incelenmiştir.

Projenin ana gayesi olan Osmanlı dönemi ve Osmanlı belgeleri, kronolojik bir sıra takip edilerek sadeleştirmek suretiyle esere aktarılmıştır. Osmanlı belgelerinde hassaten siyasi yapıyı ve toplumun genelini ilgilendiren konular ele alınmıştır. Daha da önemlisi, güncel siyasetle irtibatını sürdüren bölgesel demografik yapı, tarihi yönüyle ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, yaklaşık üç yüz yıl öncesine (1728) ait bir tahrir defterindeki nüfus verileri, Müslüman nüfusun %70 ve gayrimüslim nüfusun %30 olduğunu göstermektedir ki bu durum, bölgenin bir Müslüman coğrafyası olduğunu izah etmektedir.

Kitapta ele alınan ve görsel materyal olarak da sunulan Iğdır'a dair Osmanlı belgeleri, merkezdeki idari ve askeri üst yönetim ile söz konusu bölgedeki mülki ve askeri amirler arasında cereyan etmiştir. Bu yazışmalar, 18. yüzyıla kadar geri gitmekteyse de çoğunlukla 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarını kapsamaktadır.

Osmanlı belgelerinden ilk olarak çalışmaya dahil edilen belge 15 Ocak 1726 tarihlidir. Sürmeli nahiyesinde koyunlarını besleyen sürü sahiplerinden alınacak koyun miktarını açıklayan belgede Iğdır, nahiye olarak geçmektedir. Burada Sultan III. Ahmed, Iğdır nahiyesi kadısına sürü sahiplerinden iki koyundan daha fazla vergi almamasını emretmektedir. Eserdeki ikinci belge 1854 tarihlidir. Bundan sonraki belgeler ise 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarına aittir. Bahsi geçen ikinci belgede Rus kuvvetleriyle Osmanlı atlı birliklerinin sık sık karşı karşıya geldikleri ve muharebe ettikleri anlatılır. Belgede Iğdır, köy olarak geçmektedir. Yani aradan geçen uzun zamana rağmen Iğdır, büyümemiş küçülerek köy halini

almıştır. Bundan sonra ele alınan Osmanlı belgelerinde de Ruslar ve Ermeniler ile Osmanlı halkı ve idaresi arasındaki ilişkiler ve problemler çokça işlenmektedir.

Osmanlı ile Ruslar arasındaki 1878 yılındaki savaşa değinen bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı ile Rus askeri ve sivil güçleri arasında bir mücadele yaşanmıştır. Osmanlı ve Rus mücadelesinin yaşandığı yıllarda Rus toprağı olan Iğdır ve çevresinden Osmanlı'ya hicret etmek isteyen Kafkasya ahalisinin isim listesi bulunmaktadır.

Osmanlı belgelerinde bölgedeki Ermenilere dair çokça veri bulunmaktadır. Bir belge, İngilizlerin bölgede yaptıkları çalışmaları gözler önüne sermektedir. Belgeden, bölgedeki bir İngiliz muhbirin Ermenileri devlet kurmak ve bu yolda kan dökmek konusunda kışkırttığı anlaşılmaktadır. Bu İngiliz'in sürekli hareket halinde bulunduğu ve sonradan Van'a geçtiğı de belirtilmektedir. Ermenilerle ilgili olarak Iğdır, Kars ve Revan'da bir araya gelen Ermeniler ile bunlara iştirak edecek olan Osmanlı Ermenilerinin Bayezid, Eleşkirt, Pasinler civarına saldıracakları anlatılmaktadır.

Rus askerleri, Osmanlı toprağındaki aşiretlerin sürekli sınır ihlallerinde bulunmasını tahkik etmek amacıyla Iğdır'a gelmektedir. Öyle ki aşiretler, hayvancılıkla uğraştıklarından yeni otlak alanları bulmak için ve diğer aşiretlerle yaşadıkları husumetlerden dolayı sınır ihlallerinde bulunmaktadır. Kimi aşiretler de Iğdır köyünden koyun gasp etmekte ve bu duruma karşı Osmanlı askerinin sevk edilmesi gündeme gelmektedir.

Ermeni saldırıları sıkça yaşanmakta ve durumla çok yönlü mücadele edilmektedir. Mesela Revan, Sürmeli ve Aliküçük idarecileri Ermeni saldırılarını önledikleri için ödüle layık görülmüşlerdir. Bu arada çete üyesi Ermenilerin Iğdır'dan çıkıp faaliyet yürüttüklerine dair yazışmalar da dikkate şayandır.

Sınır olması hasebiyle sorunlara gebe bulunan Iğdır'da Rus askerlerinin ve idarecilerinin sınır ihlalinde bulduklarına, bunlara karşı tahkikat yapılmasına ve gerekli önlemlerin alınmasına dair yazışmalar yürütülmüştür. Durumu bilen misyonerler ile

Ermeniler, sınır ihlali yönünde söylentiler çıkarıp Osmanlı ve Rus askerleri arasını açmaya çalışmışlardır.

Iğdır, Kağızman, Kars taraflarında Ermenilerin saldırı amacıyla talim yaptıkları yönünde ihbarlar gelebiliyordu. İhbarlar üzerine sınır kontrollerini sıkılaştırılma yoluna gidilirdi. Ermeni komitelerinin Iğdır ve Kağızman taraflarında hududu geçmeye çalışmaları yönünde haberler resmi makamlara sıklıkla ulaşmakta; konuyla ilgili bölgedeki mülki idareciler uyarılmaktaydı. Ermenilerin faaliyetleri Ruslara da zarar verebildiği için Ruslar, gerektiğinde Ermeni komitelerine yönelik takibat yapmaktaydı. Nitekim Rusya'nın Iğdır'daki görevlisi Ermeniler tarafından telef edilmişti.

Rus yönetici ve askerleri Iğdır, Bayezid ve diğer sınır iller arasında gidip gelirdi. Bölgede Bayezid, Van ve Erzurum'da Rus konsolosluklarına Iğdır üzerinden ziyaretler gerçekleştirilirdi. Rus zabıtlarının izin almadan sınırı geçip Bayezid konsolosluğuna gitmeleri, merkezi yönetimi rahatsız ederdi. Böyle bir olayda Sadaret makamı, haber verilip müsaade alınmadıkça kimsenin sınırı geçmemesini ilgililere bildirmişti. Rusya ile Osmanlı arasındaki sınır işaretlerini düzeltmek için taraflar askerleri görevlendirir; ayrıca Osmanlı hükümeti, Rusların Iğdır'daki asker miktarını kontrol ederdi.

Kitapta Gümrü Antlaşması'nın imzalanması sürecine dair önemli belgeler mevcuttur. Antlaşma imzalanıncaya kadar bölgede geçerli olacak taksimata dair önemli bilgiler nakledilmektedir. Buna göre Sürmeli Gümrü'ye, Ahilkelek Ahıska'ya bağlanarak, on kazalı iki liva oluşturulacak ve bu iki liva için tayin edilen vali, Batum ve Kars sancaklarına bakacaktır. Yine iki liva için kaymakam, polis, jandarma, mal müdürü, sulh hâkimi atanacak, Ruslar zamanında geçerli olan vergiler halktan tahsil edilmeye devam edilecektir.

Eserde açıklandığı üzere I. Dünya Savaşı esnasında Rusya'da meydana gelen ihtilal nedeniyle Iğdır ve çevresinde siyasi belirsizlik yaşanmıştır. Durumdan Ermeniler istifade etmeye çalışmış; Iğdır ve çevresine asker ve teçizat yığmış, Müslüman ahalinin

mallarına zorla el koymaya başlamıştır. Ermeni saldırılarına karşı Müslüman ahali direnmişse de silah üstünlüğüne sahip olan Ermeniler, pek çok Müslümanın kanını akıtmış; Rusların Iğdır'ı tahliyesi üzerine bölgede baskı ve zulüm yapmış; gençleri toplayıp bilinmeyen yerlere götürmüşlerdir. Bu durumda birçok Müslüman Bayezid'e kaçmışlardır.

İzah edilen önemli bir tarihi gelişme de Ermenilerin Türk yönetimine karşı bölgede destek bulma çabalarıdır. Bu girişimle alakalı olarak İrade-i Milliye Gazetesi'nin 10 Ekim 1919 tarihli sayısında açıklanan, Ermeni Haçator Ağa tarafından Iğdır ve çevresindeki Kürt aşiret liderlerine gönderilen mektup incelenmiştir. Ermenilerin Kürtlere Müracaatı (30 Ağustos 1919) başlıklı yazıda Haçator Ağa, bölgedeki Kürt liderleri olan Hamid Bey, Ali Mirza Bey ve Ahmed Haso Bey ve Yusuf Bey'den Osmanlı'ya karşı yardım talep etmiştir. Yine İrade-i Milliye Gazetesi'nin aynı sayısında bu defa, Haçator Ağa'nın mektubuna cevaben Kürt aşiret reislerinden Hamit Bey, Ali Mirza Bey, Ahmet Haso Ağa, Yusuf Ağa İmzasıyla kaleme alınan mektup incelenmişti. Baron Haçator Ağa'ya (4 Eylül 1335) başlıklı mektupta Kürt liderleri, Haçator Ağa'nın teklifini kesin bir dille reddetmişlerdir.

Milli Mücadele'nin önemli bir siması olan Kazım Karabekir'in imzasını içeren bir yazıya da eserde yer verilmiştir. Erzurum'daki 15 Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir, Harbiye Nezaretine ulaşan yazısında, asılsız haber ve ihbarlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş; sınırın öte tarafında Ermenilerin hareketliliğine yönelik haberlerin güvenilirliği doğrulanmadıkça valilerin Harbiye Nezaretine yazı yazmamalarını istemiştir.

Ermenilerin bölgedeki faaliyetlerine dair 3. Fırka Kumandanlığına hitaben kaleme alınmış on altı maddelik bir rapor mevcuttur. Raporda Iğdır, Sarıkamış, Kağızman'ı kapsayan bölgede yaşlı, kadın, çocuk dinlemeden Ermenilerin yaptığı katliam, vahşet, Müslümanlara yönelik soykırımları, köylerin isimleri tek tek zikredilerek ortaya konulmuştur.

Kitaptaki önemli görsel malzemeleri arasında döneminde ha-

zırlanmış haritalar yer almaktadır. Osmanlı Arşivi'nden dijital görüntüleri temin edilen üç haritada Osmanlı Asyası, Kuzeydoğu Anadolu, Kars, Ardahan, Batum, Erzurum vilayetleri ile Kafkasya gösterilmekte ve Iğdır'ın coğrafyası Osmanlı Türkçesi yazıyla belirtilmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Tapu Tahrir Defterleri fonunda bulunan 901 numaralı ve 1 Şubat 1728 tarihli Revan livasının nüfus ve hasılatını içeren mufassal defter, proje çalışmasının önemli bir veri kaynağıdır. Defterin 40 varaklık, yani 80 sayfalık bölümü Iğdır ve çevresiyle ilgili bilgileri içermektedir. Bu deftere dayanılarak hazırlanan köy nüfus tablolarında köylerin hane nüfusu belirlenirken bir hane sayısı ortalama beş kişi ile çarpılarak (Sayı x 5) belirlenmiş, bekarlar ise ayrıca birer şahıs olmak üzere (+ Sayı) nüfusa eklenerek ifade edilmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan tablolardaki veriler ile hane ve kişi sayıları tespit edilirken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri fonunda bulunan 901 numaralı defter ile bu defter üzerine yapılmış olan Raif İvecan, *Osmanlı Hakimiyetinde Revan (1724-1746)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007 ile Selçuk Ilgaz, *Osmanlı Hakimiyetinde Revan (Çukur Sa'ad) (XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Sosyo-Ekonomik Tarih)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010 künyeli çalışmalardan istifade edilmiştir.

Proje çalışmasında, 901 numaralı Tapu Tahrir Defteri'ne dayanılarak Sürmeli nahiyesinin nüfusu ve Nahiyeye-i Sürmeli köylerinin nüfus tablosu meydana getirilmiştir. Deftere göre Sürmeli, 48 köyden oluşan bir nahiyedir. Nahiyede 28 köy meskündür ve genele oranı yaklaşık %58, 20 köy boştur ve genele oranı yaklaşık %42 şeklindedir. Meskûn 28 köyde 482 hane vardır. Bunlardan 338 hane Müslüman, 144 hane gayrimüslimdir. Nahiyenin nüfusu bekârlar ile birlikte 2481 kişidir. Bunların 1742'si Müslüman, 739'u gayrimüslimdir. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ortalama %70'tir. Bu nahiyenin nüfus verileri, defterin 264 ile 284. sayfaları arasında bulunmaktadır.

Çalışmada 901 numaralı Tapu Tahrir Defteri'ne göre Iğdır

nahiyesinin nüfusu ve Nahiye-i Iğdır köylerinin nüfus tablosu yapılmıştır. Iğdır, 67 köyden oluşan bir nahiyedir. Nahiyede 45 köy meskûndur ve genele oranı yaklaşık %58, 22 köy boştur ve genele oranı yaklaşık %42 şeklindedir. Meskûn 45 köyde 993 hane vardır. Bunlardan 705 hane Müslüman, 288 hane gayrimüslimdir. Nahiyenin nüfusu bekârlar ile birlikte 5052 kişidir. Bunların 3600'ü Müslüman, 1452'si gayrimüslimdir. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ortalama %70'tir. Bu nahiyenin nüfus verileri, defterin 267 (287x10) ile 312. sayfaları arasındadır.

Eserde, 901 numaralı Tapu Tahrir Defteri'ne göre Aralık nahiyesinin nüfusu ve Nahiye-i Aralık köylerinin nüfus tablosu yapılmıştır. Aralık, 36 köyden oluşan bir nahiyedir. Nahiyede 20 köy meskûndur ve genele oranı yaklaşık %56, 16 köy boştur ve genele oranı yaklaşık %44 şeklindedir. Meskûn 20 köyde 529 hane vardır. Bunlardan 372 hane Müslüman, 157 hane gayrimüslimdir. Nahiyenin nüfusu bekârlar ile birlikte 2696 kişidir. Bunların 1899'u Müslüman, 797'si gayrimüslimdir. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ortalama %70'tir. Bu nahiyenin nüfus verileri, defterin 318 ile 335. sayfaları arasında bulunmaktadır.